

Kursen "Ledarskaps- och kompetensutveckling för trossamfundens ledare"
– *en dokumentation*

2014-06-12/Jenny Kåstad

Innehåll

Förord	4
---------------------	---

I: Utgångspunkter och praktiskt genomförande

Bakgrund och uppdrag	5
Rekrytering av deltagare	6
Pedagogik	8
Bönetider och mat	9
Språk och språkstöd	9
Förväntningar på kursen	10
Närvaro	11
Referensgrupp	12

II: Områden i fokus för diskussion och lärande – träffarnas innehåll

Religionens plats i Sverige	12
Om barn och unga idag	14
Hur styrs landet och kommunerna?	16
Mänskliga rättigheter och religionsfrihet	20
Familjerätt	21
Ledarskapsutveckling	22

III: Erfarenheter, utvärdering och framtid

Samtal och möten kring tro	24
----------------------------------	----

Utvärdering som en del av kursen	25
Kursavslutning och riktning vidare	30
Bilaga: Deltagarstatistik.....	31
Bilaga: Medverkande.....	32
Bilaga: Material som använts under kursen	34
Bilaga: Brev från Botkyrka folkhögskola.....	35

Förord

Några ord på vägen

Det är många olika personer som ska ta del av den här dokumentationen. Först och främst alla ni som var med i någon av de tre kurser inom Ledarskaps- och kompetensutvecklingen för trossamfundens ledare. Förhoppningsvis känner ni igen er och då kan orden bli en påminnelse om det vi gjorde tillsammans.

Trossamfundens organisationer och ledarskap ska också läsa detta. Se det som ett svar på era önskemål och behov av kompetensutveckling för de personer som bär upp samfundens arbete.

Uppdragsgivarna, ytterst regeringen och socialdepartementet via SST, Nämnden för statligt stöd till trossamfunden, får tillbaka en redovisning av det som hänt. Här är en kraftfull uppmaning att den här typen av kompetensutveckling måste erbjudas kontinuerligt, om talat om samfundens roll i samhället ska betyda något.

Dokumentation kan också vara en påminnelse till alla medverkande, föreläsare och andra som gjorde kompetensutvecklingen möjlig genom era gedigna insatser.

Att forma en text som ska fungera för alla läsare är inte enkelt, det är ungefär lika utmanande som hela kompetensutvecklingen har varit från början. Nu har vi kommit en bit på vägen, fått nya lärdomar och erfarenheter och från denna punkt finns bara en väg framåt. Nu får vi fortsätta väva in det nya med det gamla och det finns alltid något nytt som väntar.

I Botkyrka folkhögskolas uppdrag ingick att göra en dokumentation och pedagog Jenny Kåstad har ansvarat för denna. Med detta vill Botkyrka folkhögskola tacka alla som varit involverade och tacka för förtroendet att vi fått genomföra denna unika och spännande kompetensutveckling.

Pär Götefelt

kurssamordnare

I: Utgångspunkter och praktiskt genomförande

Bakgrund och uppdrag

Nämnden för statligt stöd till trossamfund (SST) är en statlig myndighet som ger stöd till trossamfund verksamma i Sverige. Sveriges regering gav i regleringsbrevet för 2013 SST uppdraget att: "analysera behovet av och föreslå åtgärder för genomförande av insatser för kompetensutveckling av trossamfundsledare från olika religioner i syfte att värna demokratin och samhällets uppbyggnad" (dnr S2012/8803/SAM). I oktober 2013 gav regeringen SST uppdraget att också verkställa en insats för kompetensutveckling.

Under hösten 2013 och våren 2014 har SST genomfört en kompetensutveckling för trossamfundsledare från olika religioner. 64 personer antogs till kompetensutvecklingen, 59 fullföljde den. Kursens mål finns angivet i SST rapport 2013 "Ledarskaps- och kompetensutveckling för trossamfundens ledare" och nedan följer några utdrag. Rapporten i sin helhet finns tillgänglig på SST:s hemsida.¹

"Kompetensutvecklingens långsiktiga mål anges i uppdragets syfte – att stärka demokratin och samhällets uppbyggnad. Det innefattar en större förståelse mellan samhälle och samfund. I trossamfunden har ledarskapet en stark ställning och påverkar både samfund och medlemmar. Om de trossamfund som etablerat sig i Sverige de senaste 50 åren ska finna sin form och roll i samhället, bli en del av sammanhanget, är kompetensen hos ledarna en viktig faktor." (s. 14)

"Genom den förslagna kompetensutvecklingen får deltagarna en större kännedom om svensk lagstiftning, insikter i hur samhället fungerar och får redskap till att på ett bättre sätt relatera till olika samhällsinstitutioner i sitt arbete. Därmed underlättas den ömsesidiga integrationen både för individen och för det samfund han/hon är verksam inom. En bildad religiös ledare bidrar till hela gemenskapen och vill ta sitt ansvar för samhällsutvecklingen." (s. 14)

Tre kursomgångar har ägt rum, i Stockholm, Göteborg och Malmö-Helsingborg. Varje kursomgång har bestått av 6 dagar med föreläsningar, seminarier och studiebesök och upp till 4 dagar avsatta för distansstudier. Botkyrka folkhögskola fick uppdraget att ansvara för kursupplägg och genomförande. Folkhögskolan valde att anlita Sensus studieförbund för att ansvara för en del av kursen som handlade om ledarskapsutveckling.

¹

<http://www.sst.a.se/nyheter/nyhetsarkivaktuellt/kompetensutvecklingfortrossamfundsledare.5.38228ad4143b3511097c401.html>

Redan från början bestämdes att kompetensutvecklingen skulle dokumenteras för att synliggöra processen inför deltagare, medverkande och andra intresserade. Denna dokumentation, som du just nu läser, syftar till att ta vara på de erfarenheter som gjorts inom projektet och är ett sätt att ge information tillbaka från kursutföraren Botkyrka folkhögskola till uppdragsgivarna SST.

Undertecknad har haft en anställning vid Botkyrka folkhögskola och har som del av tjänsten arbetat med att dokumentera kursen och det som hänt i relation till den. Jag har funnits med vid samtliga kursdagar i Stockholm och Göteborg samt vid det sista kurstillfället med övernattnig för kursen Malmö-Helsingborg. Vid kurstillfällena i Malmö-Helsingborg då jag inte haft möjlighet att närvara har Pär Götefelt som varit kursamordnare vid Botkyrka folkhögskola fört anteckningar och vidarebefordrat det till undertecknad. Utöver att dokumentera har min uppgift under kursdagarna varit att agera språkstöd. Dokumentationsarbetet har inneburit att vara med i förberedelserna inför kursen samt att läsa och ta del av hemuppgifter som deltagarna gjort. Dessutom har jag deltagit vid möten med den s.k. referensgruppen (se nedan) samt lyssnat in samtal som förts på olika nivåer bland alla inblandade. I den följande texten förekommer citat från skriftliga och muntliga uttalanden som kursdeltagarna gjort. Dessa är ibland lätt modifierade för att bli mer läsbara. Innehållet i uttalanden är dock inte ändrat. Utöver föreliggande dokumentation har Sensus studieförbund sammanställt en utvärdering av sin del av kursen kring ledarskapsutveckling. Den finns tillgänglig på SSTs hemsida.²

Rekrytering av deltagare

Regeringsbeslutet fattades under oktober månad 2013 och SST skickade ut en inbjudan in till kursen redan samma dag. SST har således ansvarat för rekryteringen av deltagare medan Botkyrka folkhögskola svarat för kursinnehållet. SST samverkar med trossamfund, organisationer och föreningar och dessa fick till uppgift att rekrytera vidare, samtidigt som SST också rekryterade direkt från lokala samfund, församlingar och föreningar. Information om kursen fanns därtill på SST:s webbsida. Sista anmälningdag för kursen i Stockholm kom att ligga en vecka före kursstart, en osäker situation som gav tidspress i planeringsarbetet. Den ursprungliga planen var att kursen skulle hållas i Stockholm, Göteborg och Malmö men pga ett aktivt mångreligiöst arbete i Helsingborgs kommun, så breddades kursorterna till Malmö-Helsingborg.

Pär Götefelt har haft telefonkontakt med alla som sökt, med ett undantag. Föreningen IKUS Islamiska kulturcenterunionen i Sverige skickade in 48 anmälningar och ombads då att själva välja ut två deltagare. Grundkraven för att bli antagen har varit att den förening, organisation eller det trossamfund man är medlem i ska vara berättigat till stöd från staten via SST, att man

² SSTs hemsida: www.sst.a.se

ska kunna närvara vid samtliga träffar och vara personligen motiverad att delta. Det har handlat om en personlig kompetensutveckling och därför har varje deltagare blivit antagen utifrån egen motivation snarare än föreningens önskan om att öka sin samlade kompetens. Ambitionen har varit att skapa blandade grupper avseende konfessionstillhörighet och ändå väga in samfundets medlemsantal för att urvalet ska bli representativt för samfundets storlek i Sverige. Kön och språkkunskaper har också varit en faktor för att anta deltagare och skapa fungerande grupper. Ansökningstalongen frågade inte efter personnummer eller ålder men vi uppskattar att de flesta deltagarna var mellan 25 och 55 år. I samråd med SST har Pär Götefelt beslutat vilka som ska få delta.

Stockholm	124 ansökningar i rätt tid (6 sena) 21 deltagare varav 5 kvinnor och 16 män
Göteborg	29 ansökningar 22 deltagare varav 5 kvinnor och 17 män
Malmö-Helsingborg	51 ansökningar 21 antagna deltagare* varav 7 kvinnor och 14 män

*Fem deltagare fullföljde inte kursen

Några iakttagelser kring de olika kursgrupperna är att språknivån var generellt högre i Göteborg och Malmö-Helsingborg än i Stockholm. I Stockholm var deltagarna inte bekanta med varandra i särskilt hög grad innan kursen, medan det i de båda andra grupperna fanns deltagare som både kände varandra väl och som mötts tidigare. De mångreligiösa mötesplatser som finns i Göteborg, Malmö och Helsingborg präglade till viss del kursen på ett positivt sätt. Deltagare som kom från andra orter blev inspirerade att försöka starta liknande mötesplatser.

Framför allt i Göteborg fanns en trygghet i gruppen från början, kanske tack vare det interreligiösa rådet. I Stockholm lever trossamfunden långt från varandra, det saknas naturliga mötesplatser också inom samma konfession. I Malmö och Helsingborg finns väldigt lite av interaktioner mellan de två städernas trossamfund, något som denna kurs bidragit till att förändra.

Pedagogik

Som utförare av kursen valde Botkyrka folkhögskola att arbeta med folkbildningspedagogik i olika former. Deltagarnas personliga erfarenheter har varit viktiga i utformningen av kursinnehållet och målsättningen har varit att rusta och uppmuntra deltagarna till att agera för att förändra problem i samhället som påverkar dem.

Studieförbundet Sensus som ansvarat för den del av utbildningen som berört ledarskap har använt sig av begreppen teori, process och metod för att beskriva sitt arbetssätt. Teorin har presenterat tankemodeller kring ledarskapsfrågor, process har handlat om att pröva och öva det man lär och metoder har velat ge redskap som gör det enklare att vara ledare.

Det övergripande pedagogiska förhållningssättet och metodvalen har syftat till att deltagarna ska lära känna varandra som grupp och individer. Kursdeltagarna har uppmuntrats till att ställa frågor och reagera under föreläsningarna. Dessa har ofta också innehållit moment som gruppdiskussioner och fallstudier som deltagarna arbetat med. Under passen kring ledarutveckling har detta varit än mer tydligt med värderingsövningar och rikligt med samtalstid.

Platserna för kurstillfällena har varierat, detta för att anknyta till de teman som avhandlats men också för att visa miljöer som deltagarna kan använda framöver i sitt arbete. Sista kurstillfället har inneburit övernattning för att vi ska kunna arbeta effektivt men också för att kunna lära känna varandra på ett annat sätt än när vi bara setts under en dag. I den mån lokalerna har tillåtits har vi möblerat så att vi ser varandra och ofta har vi suttit i cirkelform.

Som förberedelse inför träffarna har deltagarna fått läsa texter. Ofta har materialet också funnits tillgängligt "på lätt svenska" och deltagarna har om de så önskat kunnat välja att läsa en sådan version.

I olika hemuppgifter har deltagarna fått reflektera över egna livserfarenheter som påverkat dem. De har också fått göra intervjuer i och utanför samfundet. Syftet med hemuppgifterna har varit att knyta samman teori och praktisk livserfarenhet. De har också syftat till att vara ett stöd för framtiden där kursens innehåll kan komma att påverka samfundens arbete både inåt och i kontakten med det omgivande samhället. Hemuppgifterna har skickats via e-post till kurssamordnare Pär Götefelt som gett en kort skriftlig respons. Hemuppgifternas berättelser och innehåll har ofta legat till grund för inledningen av påföljande träff då vi i helgrupp reflekterat över dessa. Ledarskapsutvecklingen har arbetat med s.k. tankeböcker för egen reflektion där deltagarna uppmuntrats till att fritt reflektera över vad som skett under dagen. Mer om detta finns att läsa i den utvärdering som Sensus gjort och som nämndes ovan.

Bönetider och mat

Kursen har försökt att tillmötesgå deltagarnas förutsättningar vad gäller datum för kurstillfällen. Här har religiösa kalendrar studerats och samråd skett med de olika samfunden för att på bästa sätt ta hänsyn till religiösa högtider och deltagarnas arbetsbelastning i samband med dessa. Kursen har varit utspridd över ett antal månader för att möjliggöra för fler att delta. Att vara borta från arbete flera dagar i sträck tror vi skulle vara svårt för många.

Deltagarna har i ansökan fått ange önskemål om mat. Vi har ofta ätit fisk eller vegetarisk mat för att underlätta för alla och för att inte maten ska bli något som skiljer deltagarna åt. Maten har fungerat tillfredsställande under kursen sånär som vid ett tillfälle då köket missat i beställningen. Detta löstes till allas vår glädje av en före detta kock på SST som rådigt tog sig in i köket och fixade ett vegetariskt alternativ. En deltagare har på grund av matregler ätit lite tidigare än de övriga och då han inte själv tar mat har någon följt med för att servera honom. En deltagare valde att fara hem och laga sin egen lunch av religiösa skäl.

Bönetider har tillgodosetts genom att deltagarna helt enkelt gått iväg för att be och sedan kommit tillbaka till föreläsning eller gruppövningar. Vi har kunnat anpassa gruppövningarna efter bönetider så att det fungerat smidigt. Rum för bön har enkelt gått att ordna på de olika platser där vi hållit kursen.

Språk och språkstöd

I informationsbladet med inbjudan till kursen ställdes inga krav på en viss formell språknivå men däremot att "... deltagarna måste kunna samtala med varandra". I talongen för ansökan ombads ändå deltagarna kryssa i om och i sådana fall på vilken nivå de har studerat svenska.

I Stockholm fick deltagarna ett erbjudande om en kurs i svenska som andra språk för religiösa ledare i regi av Lidingö folkhögskola. Kursen skulle starta under hösten 2013. Det hölls en informationsträff under november månad dit fyra personer kom. Efter detta gjordes bedömningen att kursen hade för få intresserade för att kunna starta. Kurssamordnare Pär Götefelt bedömer att erbjudandet om kursen kom alltför sent för att det skulle vara möjligt att rekrytera deltagare. I Stockholm och Göteborg fungerade undertecknad som språkstöd för de deltagare som så önskade. I Stockholm var det en funktion som jag hade under samtliga kurstillfällen, i Göteborg var det sällan någon som önskade ett sådant stöd. I Stockholm innebar det att jag satt nära tillhands och kunde förklara nyckelord eller upprepa instruktioner. För många var det till en början svårt att uttrycka behovet av hjälp och det krävdes aktiva påtryckningar från min sida. Vid samtliga kurstillfällen där jag var närvarande har jag stoppat föreläsare och kursledare

och uppmuntrat dem att förklara svåra ord eller resonemang. Detta har flera deltagare kommenterat i uppskattande ordalag under kursens gång. De har ofta uttryckt detta i ord som handlat om omsorg gentemot någon annan än en själv: "det är bra för dem som inte kan så mycket".

Varje kurstillfälle har inletts med en summering och tillbakablick av vad vi fått höra och gjort föregående gång. Detta har varit ett sätt att stödja förståelsen av innehållet. Vartefter kursen fortskridit har fler vågat ställa frågor kring ordförståelse eller resonemang under pauser. Ofta har det skett i försiktiga former där frågan har haft karaktären av förtroende: "har jag förstått rätt?".

Förväntningar på kursen

En gruppövning i Stockholm ställde frågor kring förväntningar på kursen. "Vad vore ett bra resultat för mig av den här kursen? Vad vill jag lära mig? Vilka förväntningar har jag?" Gruppen uttryckte att framtidsfrågor var det man ville fokusera på i utbildningen, att kunna möta en föränderlig tid. Här följer ett antal röster som uttalade sig om förhoppningar och förväntningar.

Utbildningen blir ett test för mig som ledare, hur ska jag orka/våga sitta här med er?

Glädje, jag känner en sådan glädje.

Jag vill lära mig arbeta med och inspirera ideella krafter

Hur ska jag kommunicera rätt med de jag möter?

Integration i Sverige vill jag veta mer kring.

Vi träffar varandra, det känns hoppfullt.

Jag vill lära mig mer om relationen mellan trossamfund och staten.

Att älska, förlåta och lugna ner varandra det hoppas jag på.

Jag vill lära mig vad jag inte ska göra.

Jag vill ha en omfattande ledarskapsutbildning.

Jag vill lära mig om en modernare syn på ledarskap.

Jag vill ha förmågan att hjälpa behövande.

Jag vill få nya idéer.

Ledarskap handlar om empati, det känns viktigt.

Jag har erfarenhet av att vilja samarbeta med en annan religion, det fungerade inte. Jag vill.

I skriftlig reflektion kring varför man ville delta nämns nyfikenhet men också önskan att få bekräftat den kunskap man redan besitter: "... eftersom kursen kommer att handla i det stora hela om allmänbildning och det som jag redan kan var jag väldigt glad när jag fick chansen att gå den. Jag visste också att jag kan ha nytta av kursen i mitt dagliga arbete."

Någon reflekterade i en skriftlig utvärdering över att det varit viktigt att kursen haft sin grund i ett politiskt beslut, det har motiverat till att anmäla sig och att delta: "Att denna utbildning har varit förankrad högt upp i politiken har varit värdefullt för mig att få förstå. Detta har gjort att utbildningen har ett stort värde och därmed har min egen insats varit viktig för samhället."

Närvaro

I Malmö-Helsingborg avbröt 5 av de antagna deltagarna kursen, samtliga med godtagbara personliga skäl. Det påverkade helt naturligt helheten och hejdade en del av de gruppprocesser som kommit igång. Några deltagare blev också kraftigt påverkade av händelser i omvärlden, som tog mycket av deras tid och kraft i anspråk under kursens senare del.

I de båda andra kurserna var det ingen som avbröt kursen. Många deltagare har ansträngt sig för att vara med och prioriterat kursen på bekostnad av annat.

Närvaron under kursen har i övrigt varit mycket god, endast ett fåtal deltagare har varit frånvarande vid något tillfälle. De som tvingats vara borta har varit angelägna att meddela det i förväg, även om det rört sig om liten del av dagen. Om någon varit frånvarande på grund av sjukdom eller annat har kurssamordnaren talat om det i början av dagen, likaså om någon av någon anledning har behövt gå lite tidigare. Detta för att skapa en tydlighet kring att vi som grupp är beroende av varandras närvaro.

Deltagarna har bidragit med ett starkt engagemang vid samtliga kurstillfällen. Somliga har tagit mer plats än andra under föreläsningarna och ställt frågor och gjort inlägg. I samtal i mindre grupper har fler röster kommit till tals liksom då vi använt oss av s.k. värderingsövningar.

Referensgrupp

Tio personer utsågs formellt av SST:s generalsekreterare att ingå i den referensgrupp som tillkom för att bevaka samfundens intressen och fungera som rådgivare i utformningen av kursupplägget. Syftet med referensgruppen har också varit att deltagarna ska kunna ta kontakt om det uppstår frågetecken eller missnöje med kursens upplägg eller innehåll. Fyra träffar med referensgruppen genomfördes men med lågt deltagande ju längre tiden gick. Vid kursstart informerades kursdeltagarna om referensgruppens funktion och hur man kontaktar dem. Så vitt vi vet har ingen kursdeltagare varit i kontakt med referensgruppens medlemmar med anledning av kursen..

II: Områden in fokus för diskussion och lärande – träffarnas innehåll

Religionens plats i Sverige

I Stockholm träffades gruppen i SST:s lokaler. Föreläsare kring religionens plats i Sverige var Kenneth Ritzén, religionshistoriker som idag arbetar som biträdande rektor vid Kista folkhögskola. Föreläsningen behandlade vad religion kan vara och svårigheten att ringa in detta. Med historiska nedslag talades om varför religionen ibland riskerar att bli osynliggjord och vikten av att motverka detta. Det handlade om människans rätt att definiera sig själv.

I Göteborg träffades gruppen i "Interreligiösa centrets" lokaler. Grunden för det interreligiösa rådets arbete i Göteborg är att skapa förtroende och försoning mellan religiösa grupper. Gruppen fick lyssna till Göran Larsson, religionshistoriker vid Göteborgs universitet. Han berättade om hur Sveriges religiösa karta har förändrats snabbt från att ha varit ett oerhört homogent land vad gäller språk, kultur och etnisk sammansättning (men etniska minoriteter med eget språk och kultur alltid har funnits) till att idag vara ett land med etnisk, språklig och religiös mångfald.

Hur når då en mission framgång? Jo, den bygger på det som redan finns och fungerar – kultkontinuitet. Göran berättade om relationen stat och kyrka och ett historiskt starkt samband mellan kyrka, socialt arbete, sjukvård och utbildningsväsende. Religionsfrihet som den ser ut idag har inte alltid varit densamma. Konflikter i världen ger nya

invandringsmönster och medför nya frågor. Vad är religion och vad är kultur? Globalisering påverkar religionsdebatten och diskussionen har rört sig från etnicitet till religionsidentitet.

I Malmö-Helsingborg träffades gruppen i Malmö stadshus. Gruppen fick lyssna till Magdalena Nordin, religionssociolog från Lunds universitet som berättade om hur det religiösa landskapet ser ut i Sverige idag. Med hjälp av siffror från olika undersökningar fick gruppen ta del av svenska folkets inställning till frågor som rör religion. Här kom gruppen att samtala om begreppen "tro på Gud" och "sekularisering" samt hur man kan se på statistik. Vid en senare träff kompletterades bilden av hur det religiösa landskapet ser ut idag med en historisk tillbakablick. Denna gjordes av Fredrik Brusi (SST). Han beskrev skillnaden i normerande och beskrivande studier i/av religion och talade utifrån en definition av religion hämtad från Clifford Geertz.

Reflektion

En deltagargrupp fick följande skrivuppgift: "... om du skulle förklara för en person som aldrig varit i vårt land, vilken ställning religionen har i Sverige just nu...". I svaren återfinns tankar om religionsfrihet och tolerans. Flera skriver att religionen är mycket svår att få syn på bland "vanliga svenskar". En person skriver: "Jag kommer att förklara för den personen att Sverige inte är ett religiöst land, trots att alla har rätt att utöva sin religion. Men hela atmosfären främjar inte religion."

En annan skriver: "Att utöva sin religion fritt är något som är väl respekterat i Sverige. Men man kan tycka att denna respekt lätt lutar åt likgiltighet. Man anser att religionen tillhör den personliga privata sfären och att man inte skall blanda sig i andras övertygelser. Det känns litet som man blundar!" Någon reflekterar också över hur svårt det är att definiera religion och menar att frågan därför är svår att besvara: "Att Sverige är ett sekulariserat land, kyrkan är skild från staten, och folkmajoriteten inte är troende betyder inte att själva religionens budskap inte är uppfyllt, oavsett vad det begreppet har omdöpts nutilldags." Ytterligare en person skriver: "Om man verkligen har begripit religionens huvudsakliga budskap, då skulle hen ha kunnat relatera till att det kan finnas personer som kunde omfatta religionens etik och sättet att tänka samt uppskatta religionens kultur även om de är ateister."

En annan uppgift deltagarna fått har varit att innan eller efter föreläsningen reflektera över vad som är det underligaste eller märkligaste man mött i samband med religion i Sverige. De har dessutom som en hemuppgift under kursen ställt samma fråga till människor de mött. Flera av deltagarna uttryckte hur de innan de kom till Sverige hade haft en föreställning om att Sverige är ett mycket religiöst land. Flera hade också mött missionärer i hemlandet och då trott att svenskar var som de. En deltagare skriver: "Jag blev chockad, varför var det så få människor i kyrkan, varför får man inte vara troende? Varför ses religion som något konstigt? Ateister, det finns så många och det finns

människor som säger att de tror på sig själva när man frågar om de är religiösa.” En annan skriver: ”Jag har mött människor som blivit mycket oroliga när en flicka i tioårsåldern väljer att använda själ. Skolsyster och kurator har kallats in.” Människor deltagarna intervjuat i samband med kursen har förundrats över att det i Sverige finns kvinnor som är präster och efter att ha läst om det under kursen förvånas flera av att kungen måste tillhöra den Lutherska kyrkan och reflekterar kring religionsfrihetslagen. I sina intervjusamtal men också i samtal med andra personer utanför själva kursträffarna har deltagarna fått höra att invandrare är de som behöver religionen, det lidande som invandrare känner har fört dem närmare Gud: ”Svenskar har så mycket pengar att de inte förstår att de behöver Gud”.

I Malmö-Helsingborg reagerade flera på statistik kring religiositet som man inte upplevde stämmer med verkligheten. Gruppen menade att media spelar en viktig roll för synen på religion idag och att journalister borde utbildas i frågor om religion. Invandringspolitiken påverkar också religionsförståelsen: ”Sverige har fått vara isolerat ett tag men inte längre”, som en deltagare uttryckte det.

Om barn och unga idag

I Stockholm, Göteborg och Malmö träffades deltagarna i lokaler där organisationen Fryshuset huserar och fick höra om deras verksamhet. Fryshuset vänder sig till alla unga och fokuserar särskilt på de som lever i utanförskap. Man strävar efter att lyssna på och bygga relationer med unga. Genom att utgå från unga människors passioner och intressen skapar man gemenskaper där unga hörs, räknas och utvecklas. Fryshuset som organisation bedriver olika verksamheter inom områdena skola, passionerade intressen, sociala perspektiv, utbildning och arbetsmarknad, samt arbetar för att samhället ska ta ungas åsikter och idéer på allvar.

Vi fick ta del av livsberättelser från personer som själva funnit stöd genom Fryshusets arbete. Vi uppmuntrades att lyssna på unga och vara medvandrare. En del ungdomar kommer inte själva att söka upp oss vuxna, vi måste istället vara där ungdomar är och lyssna in och skapa relationer. Ett förebyggande arbete minskar kostnader både vad gäller mänskligt lidande och ur ett samhällsekonomiskt perspektiv.

Ett av de projekt som pågår i Fryshuset är ”Tillsammans för Sverige” som arbetar interreligiöst. Genom vägledning och utbildning bland unga vill man arbeta mot främlingsfientlighet, rasism och extremism. Projektet utgår från de mänskliga rättigheterna och vill visa hur religion kan vara en väg till integration och en växtkraft för unga i arbetet för fred och förståelse. Man arbetar mot religionens osynliggörande och menar att religion är en möjlighet och inte ett problem. Idag arbetar man med

skolutbildning, utbildning för unga, resor, podradio samt en religionsmottagning där unga kan samtala med vuxna om livet och tron. Vi fick höra livsberättelser från unga som berättade om hur identiteten som ung och religiös varit svår att hantera i det svenska samhälle där de växt upp.

I Stockholm fick gruppen genom övningar samtala om frågor som personer verksamma i "Tillsammans för Sverige" kommer i kontakt med i sitt arbete kring religion. Det är frågor som ungdomar tar upp som de säger att de har svårt att tala med sina religiösa ledare kring. Det kan handla om kärleksrelationer, rätten att själv välja tro, övergrepp eller kulturella religiösa krockar som är svåra att beröra. I Stockholm fick vi också tillsammans delta i "Tid för fred" en form av meditation som praktiseras i Fryshuset där många olika religioner och traditioner kan mötas.

I Malmö berättade ungdomar om sina egna personliga intryck av en pågående utbildning som "Tillsammans för Sverige" anordnar. Gruppen fick också göra en övning som gick ut på att reflektera över hur man på bästa sätt är en god värd eller en god gäst, och på så sätt reflektera över vad som kan underlätta möten.

Slutligen underströk "Tillsammans för Sverige" att projektet gärna vill ha kontakt både med unga människor och med de religiösa ledare som kursen vänder sig till. Det behövs kunskap och man vill bygga relationer på många olika plan.

Reflektion

Som en del av en hemuppgift har deltagarna fått ställa frågor till unga människor i samfundet eller föreningen. Flera har haft svårt att få till stånd ett samtal med ungdomar, trots att de säger att ungdomarna finns och att det finns verksamhet för dem. Det verkar som uppgiften att söka upp ungdomar delvis varit svår, möjligen för att det har handlat om att ungdomar varit de som skulle ge information till de religiösa ledarna – inte tvärtom. En ny roll för en del kursdeltagare. Några har ändå lyckats och kunde berätta att ungdomar vill resa tillsammans och ha mer fysiska aktiviteter. Det verkar som om en del kursdeltagare fått lite av en aha-upplevelse i detta.

En kursdeltagare berättade om styrelsearbete där man velat engagera ungdomar men där man varit rädda för att de ska vara okunniga, detta har de löst genom att ha några äldre med också. De unga behöver utbildning för styrelsearbete! En deltagare menar: "... låt den yngre generationen killar och tjejer ta över ansvaret mer och mer. Vi behöver också bli mer öppna och ta till oss och anamma samhällsförändring". Ungdomar har uttryckt att de vill ha hjälp att hitta en tryggare identitet vad gäller religionen. Flera deltagare säger att de märker en skillnad mellan de unga som är födda i Sverige och de som kommit från andra länder. De som är födda i Sverige söker mer av förändring i samfundens sätt att agera.

Flera berättar att det varit svårt att föra samtal med ungdomar som är ovana att någon frågar. Vissa ungdomar har berättat om att de känner sig lyssnade på i sin familj medan andra vittnar om att det inte känns så. En präst säger att i bikten kommer ungdomar och berättar sina historier. Flera säger att ungdomar är otåliga, de vill ha resultat och förändring genast, annars känner de sig inte lyssnade på. Några deltagare menar därför att ungdomars svar på frågan kan ifrågasättas, unga människor är lyssnade på även om de inte upplever detta. En ungdom har talat om att Gud är den som lyssnar. Flera deltagare har intervjuat sina barn och deras barn har sagt att föräldrarna inte lyssnar. Deltagarna berättar att de tolkar det som att bara för att de inte gör som barnen vill så betyder det inte att de inte lyssnar.

En deltagare som arbetar som pizzabagare har intervjuat unga människor som kommer till pizzerian och de har berättat om ett liv i kriminalitet där ingen har lyssnat utom polisen: "Det har syns på polisens kroppsspråk att de verkligen har lyssnat". Ungdomar berättar om hur de jämnåriga vännerna finns där och lyssnar till skillnad mot vuxna. Deltagarna reflekterade över hur de själva hade svarat på en liknande fråga när de var unga. Någon sa: "Under vår ungdomstid vågade vi aldrig tala med vuxna."

I Stockholm hördes under dagen röster om att samhället och de religiösa traditionerna inte kan förenas och därför måste lagen ta över men att det medför stora kostnader för den religiösa traditionen. Här upplever gruppen en okunskap kring till exempel anmälningsplikt vad gäller barn och unga när man har kännedom om att de far illa.

I Malmö kom en fråga från en deltagare kring varför Fryshusets projekt "Tillsammans för Sverige" inte uttalat sig i kontroversiella frågor, dvs. om religionsdialogen inte kom fram till något konkret. "Tillsammans för Sverige" svarade att de för samtal även om svåra saker men att de inte kan landa i några gemensamma slutsatser som sedan kan resultera i offentliga uttalanden.

Hur styrs landet och kommunerna?

I Stockholm träffades gruppen i riksdagshuset. Kurssamordnare Pär Götefelt gav oss en resumé av viktiga årtal kring framväxten av det svenska statskicket. Vi träffade därefter riksdagsledamot Esabelle Dingizian (MP) som berättade om riksdagens arbete och sin egen yrkesroll. Hon svarade på frågor om trossamfundens roll och religionens plats i riksdagens arbete. Vi fick veta att det finns andaktsrum i riksdagen men att politikens språk enligt henne mycket sällan uttrycks i religiösa termer (inte heller i termer av moral och etik, då används snarare orden demokrati och rättvisa). När det gäller mångfaldsfrågor och interkulturellt arbete kommer religion upp i debatt kring diskriminering. Den sekulära staten är ett begrepp som hon använder. Vi gjorde en

rundvandring i riksdagen och fick veta hur debatter och omröstningar går till. Esabelle citerade "All makt utgår från folket", ett uttryck som finns i grundlagstexten sedan 1975. Hon avslutade också med att säga "Makt är inget man får utan man tar sig".

I Göteborg träffades gruppen i en lokal i Göteborgs Stadshus. Pär Götefelt berättade om demokratins utveckling i Sverige under rubriken "Hur har det blivit som det är idag?" Han nämnde bland annat utbildningens betydelse med införandet av allmän folkskola, den allmänna rösträtten och Sveriges inträde i EU. Därefter gick han igenom olika ansvarsområden för stat, kommun och landsting. Vi fick också en introduktion till hur beslut fattas i kommunen med olika instanser som fullmäktige, kommunstyrelse, nämnd och förvaltning.

Vi träffade därefter Thomas Martinsson, kommunalråd (MP) som berättade om sitt arbete och hur de svenska kommunerna fungerar och vilka ansvarsuppgifter de har. Vi fick också besöka Börsen som är kommunfullmäktiges sammanträdessal. De flesta som är politiker är fritidspolitiker och har vanliga jobb. 1 % av Sveriges befolkning har ett politiskt uppdrag. Politiker ska hålla sig borta från frågan om utförarnas uppdrag, men att skilja på det politiska beslutet och hur det ska genomföras är inte lätt för vare sig allmänhet, politiker eller journalister. Ett exempel som Thomas gav gällde äldreomsorgen där politiker ofta konfronteras med enskilda öden och orättvisor som de dock inte bör uttala sig om. Politikerna fattar övergripande beslut och de kommunanställda har till uppgift att se till att besluten efterlevs och genomförs.

I Helsingborg träffades gruppen i Norreheds kompetenscentrum, där kommunens enhet för integration har sina lokaler. Den mångreligiösa gruppen i Helsingborg är organiserad inom integrationsenheten och under dagen var flera tjänstemän med och gav sina perspektiv på frågan. Ingen av kommunens politiker hade möjlighet att vara med.

Reflektion

I Stockholm har ungefär halva gruppen varit i riksdagshuset tidigare. Många fotograferar och det är påfallande att gruppen nu söker kontakt med varandra på ett annat sätt än tidigare och till exempel vill fotograferas tillsammans. Ett gruppfoto tas med hjälp av en fotograf från SST och alla utom två vill vara med på bilden.

I Göteborg har ungefär en tredjedel av gruppen varit i kommunfullmäktiges sammanträdessal tidigare. Många fotograferar. Någon tar upp frågan om en religionsnämnd: "Borde det inte finnas en religionsnämnd? Att lyda under kulturnämnden kan vara problematiskt".

I Malmö-Helsingborg gjorde flera deltagare jämförelser mellan kommunerna och ställde frågor om respektive kommuns sätt att samverka med samfunden. I Helsingborg har kommunen valt att inte tillfråga alla samfund utan vänder sig till en representant från

varje "trosinriktning" men Malmö gärna ser att flera samfund engagerar sig i Coexist. I gruppen Malmö-Helsingborg uttryckte deltagare att man önskat träffa en politiker.

Flera deltagare skriver i hemuppgifter om att det egna trossamfundet arbetar eller ska arbeta för demokrati, där finns det ingen motsättning: "... munkarna och styrelsen informerar och utbildar i värdet av att rösta i riksdagsvalet. På detta sätt påverkas demokratin i riktning mot de värderingar som Buddhismen har...". Deltagare använder ord som samhörighet och gemenskap och "lika värde" när de ska beskriva de värderingar som är viktigast för trossamfundet att föra vidare. Många deltagare uttrycker att de önskar att fler var involverade i demokratiarbete inom den egna föreningen eller trossamfundet: "Vi måste informera om hur medlemmar kan påverka valet av styrelse...".

I samband med träffen kring hur Sverige styrs och förvaltas arbetade ledarutvecklingen med frågan om makt. I hemuppgift fick sedan deltagarna reflektera över vilken makt de själva besitter. "Hur ser du som religiös ledare på den makt du har? Hur använder du som ledare den makten? Finns det något tillfälle när det är svårt att ha makt som ledare? Vad gör du då?"

Många deltagare finner det svårt att uttala sig kring hur det är att vara religiös ledare, de ser sig helt enkelt inte som sådana. De allra flesta upplever också att de är personer utan makt. Några uttrycker tydligt att de är kallade av Gud i sitt uppdrag och att de då får stöd av traditionen men att detta alls inte handlar om makt. Flera uttrycker att de som ledare vill vara en förebild för andra. Deltagare poängterar också att de har till uppgift att vara ödmjuka i sitt uppdrag och att släppa in andra i arbetet genom att dela med sig av den kunskap och de erfarenheter de besitter.

Jag ser inte min makt som status utan snarare som ett tungt ansvar, först och främst inför min Gud och sedan inför församlingsmedlemmar som valt mig som ledare och gett mig förtroendet för att leda och utveckla verksamheten.

Jag har makt genom min position och de personliga egenskaper jag har. När man är vald att leda en grupp har man förtroende från omgivningen. Det kan handla om att man sitter på informationen, som kunskap andra vill få tillgång av, eller de personlighetsdrag som får andra att förändra sina beteenden och tankar.

Makt kan också vara svår att hantera: "Jag tror nog att det svåraste med att ha makt är att andra kan missförstå mig". "... i kontakt med myndigheterna då känner jag mig mycket liten". "Jag har på omvägar fått höra att jag är maktgalen". "... jag måste hitta en balansgång mellan att utöva och ha makt och att inte bli maktberusad."

Deltagarna säger att de har ambitionen att söka stöd hos mer erfarna ledare om de ställs inför svårigheter. Exempel på sådana situationer är då man är i kontakt med icke-

troende eller människor som tidigare varit i kontakt med religiösa ledare som inte behandlat dem med respekt. Man söker stöd för uppgiften som ledare inom den religiösa gruppen och inte utanför. Ingen av deltagarna delger berättelser om hur de tagit kontakt med andra människor eller myndigheter när de upplevt ledarskapet som tungt eller svårt att bära.

Flera deltagare berättar att de ser sig som beroende av förtroendet från församlingsmedlemmar och medarbetare. De söker stöd därifrån och särskilt när det handlar om förändringsarbete som kan vara smärtsamt. En del deltagare finner stort stöd i ett fungerande styrelsearbete och upplever trygghet i demokratiska beslutsprocesser. Någon skriver om vikten av att själva ha kunskap om den demokratiska processen och hur det kan vara en svårighet då andra inte besitter den kunskapen: " Jag anser att människor som kommer från länder som har haft en form av en diktatoriskt styre, har svårt att förstå den demokratiska processen och hur man använder makten för att förändra ens tillvaro..."

Det är svårt att ha makt som ledare och att överhuvudtaget fortsätta i den rollen när jag inte har medarbetarnas och medlemmarnas förtroende. Jag kliver av och lämnar min ledarstol till den som fått medlemmarnas förtroende.

Jag försöker att använda mitt ledarskap på så sätt att jag lyssnar till vad medlemmarna i vårt samfund tänker och tycker och lyfta fram detta, så att vi gemensamt kan arbeta för att utveckla vårt samfund. Jag arbetar inte på det sättet att jag ger order och direktiv till hur de andra skall göra, utan jag vill genom samtal och diskussion att vi gemensamt kommer fram till beslut. Det är inte jag som "äger" vårt samfund, det gör vi alla tillsammans. Egentligen skulle jag inte vilja kalla mig för ledare, utan för en person som assisterar och arbetar för att det medlemmarna vill kan förverkligas.

När olika svårigheter uppstår inom vårt samfund, försöker jag vända mig till den undervisning som jag fått och hämta inspiration där ifrån. Det finns alltid nya vägar och nya sätt att tänka på, hitta nya metoder. Det är alltid viktigt att vid sådana tillfällen vidga sitt tänkande, att inte fastna i "svårigheten", vad är det som är svårt egentligen? Att reflektera över detta och försöka se det hela ur ett stort perspektiv, tänka på vilken lösning som är till störst nytta för flest personer med ett öppet och "stort" sinne. Det är vad jag försöker göra vid sådana tillfällen. Hela livet är fyllt av stora och små bekymmer, och inom buddismen tycker vi egentligen inte att det är något bekymmer/något fel. Det är genom bekymmer som vi utvecklas, det är genom dem som vi får möjligheten att verkligen utöva. Därför ser vi bekymmer och svårigheter som något positivt, som möjligheter.

Mänskliga rättigheter och religionsfrihet

I Stockholm, Göteborg och Malmö-Helsingborg lyssnade vi på Mona Samadi, lärare på Teologiska Högskolan och juris doktor. Hon har forskat kring förhållandet mellan internationell rätt och Islamisk rätt. Under förmiddagen föreläste hon för oss kring mänskliga rättigheter och FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna. I Stockholm möttes gruppen på Teologiska Högskolan (där det går att läsa programmet Mänskliga rättigheter och demokrati), i Göteborg på Överås konferensanläggning och i Malmö-Helsingborg på Studieförbundet Sensus lokaler på Studentgatan i Malmö.

Mona Samadi berättade om bakgrunden till FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna och poängterade att det handlar lika mycket om att kräva sin rätt som att respektera andras rättigheter. Religionsfrihet handlar om rätten att få tillhöra en religion likväl som att få slippa tillhöra en sådan. Det handlar om rätten att ha, byta och behålla religion. Hur religion ska definieras är en svår fråga och FN har undvikit att definiera vad som ska räknas som en religion. Mona gav exempel på hur olika länder, individer och organisationer argumenterar i frågor om religions- och yttrandefrihet. Hon menade att vi som människor till viss del måste tåla att bli kränkta, det är priset vi får betala för religionsfrihet och yttrandefrihet. Hon bad deltagarna som företrädare för olika trossamfund att vara uppmärksamma och skaffa en medvetenhet i frågor gällande trafficking, polygami, diskriminering utifrån sexuell läggning, omskärelse, könsstympning och minderåriga äktenskap.

Reflektion

På samtliga orter var grupperna aktiva från första början av föreläsningen, det märktes att detta är ett område där man har följt debatten och har en vana av att hänga med i olika resonemang och ge exempel. Mänskliga rättigheter och religionsfrihet berör och engagerar. Deltagarna ställde många frågor och gav i flera fall uttryck för starka åsikter. Någon uttryckte en frustration över att FN inte fungerar: "tio Guds bud finns, det borde räcka – vi borde inte behöva denna massiva lagtext".

Deltagarna har i skrift reflekterat kring demokratifrågor, religionsfrihet och värderingar. Flera deltagare skriver att Sverige har religionsfrihet men reflekterar inte kring vad det kan betyda och det är svårt att utläsa huruvida de håller med om detta eller om det endast är inlärda ord. Många uttrycker en vilja att arbeta mer med mänskliga rättigheter men skriver också att mycket arbete återstår: "... om man vill att alla ska, oavsett religion, känna sig fria och jämlikt behandlade".

Deltagarna fick som hemuppgift att reflektera över hur de samtalar om svåra frågor, och vilka som deltar i dessa samtal. Mona Samadi gav exempel på en del frågor som i trossamfunden kan vara av komplicerad karaktär, såväl inom samfunden eller i relation till samhället. Ingen deltagare har valt att skriva specifikt om något av de exempel som gavs (trafficking, polygami, diskriminering utifrån sexuell läggning, omskärelse,

könsstypning och minderåriga äktenskap) men flera deltagare skriver om att de i sitt trossamfund hanterar svåra frågor:

Det är mycket svårt att samtala om svåra frågor. Och vi gör det inte så ofta. Visa problem diskuteras under kyrkorådets sammanträde – de frågor som gäller församlingen i allmänt. Möten för de som är ansvariga för undervisningen i församlingen är också ett forum på vilket olika svåra frågor diskuteras. Detta att det finns sådana tider och platser som man vet att man just där kan ta upp de svåra frågorna, detta är mycket bra underlag. Men det saknas 'ett rum' som blir tillgängligt för alla som vill ställa svåra frågor och tillsammans leta efter svar på de frågorna.

Flera skriver att de för samtal kring svåra frågor på flera olika nivåer och att de ber om hjälp för att komma fram till bästa möjliga förhållningssätt. Det kan handla om bön och om att läsa religiösa urkunder för att få ledning: "Vi ber till Gud tillsammans med dem som hamnat i konflikter." "När det gäller hantering av svåra och känsliga frågor kontaktar vi alltid våra imamer för att ta reda på vad islam säger om dessa frågor. Om det behövs kontaktar vi också våra högsta religiösa auktoriteter [...]. Vid behandling av alla frågor respekterar vi svenska lagar och demokratiska principer och vi strävar efter att respektera alla mänskliga rättigheter."

Flera deltagare skriver om kulturella och språkliga krockar: "Det händer att en munk luftar känsliga frågor med mig och det förtroendet får hanteras mycket diskret. Att inte bli respekterad och tappa ansiktet upplevs mycket smärtsamt hos [vårt] folk. Värderingar ger att åldern ger företräde och respekt oavsett kön."

Ibland trots att det finns ett problem, något som ska diskuteras och bearbetas, finns det inte så många som vågar ta upp detta. De flesta tycker att det blir bättre att inte börja diskutera något svårt ämne för det kan leda till en ytterligare och svårare konflikt. Visa säger att det blir bättre att 'sopa problemet under mattan'. Men alla vet att det är ingen bra lösning. Det som vi bör göra bättre är att hantera svåra frågor i förväg. Ofta är det så att vi märker att en situation eller händelse kan i framtiden leda till en konflikt eller en obehaglig situation.

Familjerätt

Vi lyssnade vid samtliga orter till Mosa Sayed, lärare vid Uppsala universitet och juris doktor. Han har forskat kring rättslig mångfald och internationellt privaträttsliga frågeställningar knutna till gränsöverskridande familje- och arvsrättsliga problem Han föreläste för oss kring familjerätt, äktenskap, vårdnad och arv. Ämnet fick mycket tid jämfört med andra ämnen som tagit upp på kursen (4 timmar jämfört med 2,5 timmar)

eftersom detta var ett område som samfunden själva under projekteringsfasen poängterat vikten av.

I Stockholm möttes gruppen på Hagabergs folkhögskola, i Göteborg på Wendelsbergs folkhögskola och i Helsingborg på Sundsgårdens folkhögskola. Som en förberedelse för Mosa Sayeds föreläsning fick gruppen i Stockholm även lyssna till Jan Heimdahl, f d kommunchef i Strängnäs som talade under rubriken "Hur fungerar en kommun?" och förklarade ansvararsområden för stat, landsting och kommun.

Mosa Sayed beskriver svensk familjerätt som något som absolut inte är värdeneutralt. Familjerätten är unik i varje land och manifesterar grundläggande värderingar såsom mänskliga rättigheter. Sverige är ett mångkulturellt och mångreligiöst samhälle. Det leder till nya utmaningar för rättsordningen. Hur skapar man en lag som inkluderar allas särart? Var går gränserna för erkännande av särarter? Äktenskap, skilsmässa, barnrätt, arvsrätt och internationell privaträtt behandlades under dagen. Deltagarna arbetade med fall som de kan tänkas möta i sin roll som religiösa ledare.

Reflektion

Generellt kan sägas att grupperna var mycket koncentrerade och entusiastiska under dessa föreläsningar. Detta var ett ämne som flera hade sett fram emot, och där de kände att de behövde fylla på med kunskap. Påfallande många hade specifika frågor som de ställde under eller efter föreläsningen. De deltagare som har rätt att förrätta vigslar var av naturliga skäl mer aktiva i den del som gällde olika aspekter av familjerätt. I Göteborg kom undertecknad att hamna i ett samtal kring ett matbord där vi efter föreläsningen talade om arvsfrågor utifrån ett mer existentiellt perspektiv.

Ledarskapsutveckling

Under kurstillfällena har tiden för föreläsning eller arbete kring ovanstående rubriker delats lika med den del av kursen som handlat om ledarskapsutveckling. Ansvariga för ledarskapsutvecklingspassen har varit pedagoger och processledare från Sensus studieförbund. I Stockholm har Fredrik Hedlund och Ulrika Jonsson varit ledare, i Göteborg Gudrun Norrfjärd och Kay Rönn och i Malmö-Helsingborg Urban Hermansson och Paulina Lindgren.

Sensus har varit med under hela dagen vid samtliga kurstillfällen och ledarskapsutvecklingen har så gott som alltid legat under eftermiddagen. Dessa pass har ofta tematiskt anknutit till det som varit förmiddagens rubrik. Innehållet och övningarna har varierat mellan de olika orterna där kursen hållits. Den tematiska relationen ut på följande sätt: 1. Svensk religionshistoria – ledarskap vad är det?, 2. Om barn och unga

idag – människosyn och kunskapssyn, 3. Hur styrs och förvaltas Sverige – Makt, 4. Mänskliga rättigheter och religionsfrihet – konflikt och konflikthantering, 5. Familjerätt – det svåra samtalet och kommunikation.

För mer detaljerad information kring vad passen innehållit vid respektive kurs hänvisas till Sensus egen dokumentation av ledarskapsutvecklingen, se SSTs hemsida³.

Reflektion

Ledarskapsutvecklingen har som regel ägt rum efter ett föredrag från en "utomstående" aktör. Det har ofta varit en uppsluppen stämning efter lunch och under måltiderna har det funnits en nyfikenhet i samtalen kring vad som ska ske under eftermiddagspassen då deltagarna i övningar uppmanas interagera med varandra.

Under ledarskapsutvecklingen har metodiken till stor del bestått av samtal i mindre grupper där man reflekterat utifrån egna erfarenheter och åsikter. Stundtals har det varit lite trevande då formen inte fastställer en tydlig gruppleddare och deltagarna har varit ovana vid samtalsformen. Ibland har kursledare deltagit i gruppdiskussioner för att få igång samtal och deltagarna har då ofta velat lämna över ledaransvaret till kursledaren. Generellt kan sägas att män tagit mer plats, framförallt i samtal i helgrupp. Kvinnor har dock både tagit och fått mer utrymme i de samtal som förts i mindre grupper samt i s.k. värderingsövningar.

Ibland har det uppstått en frustration hos somliga deltagare över att Sensus inte givit några klara definitioner eller färdiga svar. Min tolkning är att det ofta handlat om en krock i utbildningstraditioner, många deltagare är ovana vid lärare som inte säger vad som är "rätt" utan bara visar på alternativa synsätt. Längre fram i kursen har det infunnit sig mer av trygghet då deltagarna blivit bekanta med kursledare och arbetsmetoder. Deltagare har på många olika sätt uttryckt att det har varit bra att ha tid för gemensam reflektion. En person skriver i sin utvärdering som svar på frågan om den viktigaste lärdomen från kursen:

... hur viktigt det är att ha tid för varandra, att kunna sitta och prata, lära sig något tillsammans i lugn och ro. Det saknar vi i dagens värld, tycker jag. Mycket ofta har vi bråttom, ofta säger vi att vi inte hinner med det ena eller det andra, att vi inte har tid. Och så förlorar vi möjlighet att möta varandra, att träffa och lära känna nya människor. Det är kanske inte något nytt, men det är det som jag på nytt har märkt – att vi är mycket berikande för varandra, att vi utvecklas som människor genom att möta varandra. Vi måste bara ge oss tid för oss själva att göra det, stanna i vår springande verklighet och ge oss själva möjlighet och tillfälle att lära sig något från andra och samt dela med oss av det som vi själva har.

³ www.sst.a.se

III: Erfarenheter, utvärdering och framtid

Samtal och möten kring tro

Kursen har medvetet valt att inte innehålla några konfessionella inslag eller ställa direkta frågor kring tro och religion. Kursens huvudsakliga mål har inte varit religionsdialog eller interreligiöst arbete. I den rapport som ligger till grund för kursens utformning och upplägg är samfunden mycket tydliga med att de inte vill att utbildningen ska innehålla konfessionella inslag utan fokusera på praktiska och sociala frågor som är lika för alla. Denna information har kurssamordnare Pär Götefelt varit noga med att poängtera under kursens gång. Ett flertal deltagare har ändå önskat sig mer av föreläsningar kring olika religioner från företrädare från olika religioner. I samtal har det ändå framkommit att det skulle vara svårt att ta in föreläsare som företräder en religion – det hade varit svårt att välja företrädare då deltagargruppen själv kommer från så olika sammanhang. Flera kursdeltagare uttrycker också i utvärderingar att det faktum att kursen inte innehåller konfessionella inslag eller kommer ställa direkta frågor kring tro och religion har varit en förutsättning för att de valt att gå kursen. "Det som intresserade mig i upplägget var först och främst att det fokuserar på samhällskunskap och inte specifika religiösa ämnen. Religiösa frågor får man hela tiden genom församlingen".

Religionsmöten har ändå skett och varit en del av kursupplevelsen för deltagarna. I Stockholm hördes vid kursstarten flera röster som uttryckte nervositet över hur det skulle gå att delta i utbildningen tillsammans, över religionsgränser. Grunden har ändå varit en nyfikenhet och öppenhet inför "den andre". I Stockholm märktes tydligt hur deltagarna successivt närmade sig varandra och beblandade sig mer vartefter kursen framskred. Vid ett studiebesök ville kvinnorna exempelvis ta en gemensam bild, den religiösa tillhörigheten fick nu kliva tillbaka för att visa en bild av systemskap. I Malmö-Helsingborg uttryckte några deltagare att de upplevt att hänvisningar till islam hade tagit en stor plats i samtalen, kanske på bekostnad av andra religioner. I Malmö-Helsingborg uttryckte också deltagare att de ibland önskat vara indelade i gruppsamtal utifrån religiös tillhörighet. I Stockholm finns i Sensus lokaler ett mångreligiöst skåp med religiösa symboler i utdragslådor och upptäckten av detta väckte stort intresse under en paus. Deltagarna ställde frågor kring föremål och berättade spontant för varandra. Här var glädjen stor när man fann likheter i religiösa föremål och deras användningsområden. I Göteborg önskade gruppen ta del av böner eller textrecitation från olika religioner under den avslutande dagen och tre deltagare (buddist, kristen och muslim) delade då med sig till gruppen.

Utvärdering som en del av kursen

Det sista kurstillfället spände över två dagar med övernattnings på en folkhögskola eller kursgård. I Stockholm avslutades kursen på Hagaberg, i Göteborg på Wendelsberg och i Helsingborg på Sundsgården. Detta tillfälle ville ge deltagarna möjlighet att reflektera över kursen som helhet både tillsammans och enskilt. Till att börja med gjorde vi en gemensam rekapitulation av innehållet och metodiken under kursen och lyfte röster kring vad som stannat kvar och vad som berört. I mindre grupper fick deltagarna samtala vid olika stationer. Med hjälp av post-it lappar och blädderblock reflekterade de kring praktiska frågor som tider, platser, mat och administration. Med hjälp av en bild på ett berg samtalade man om hur kursen kunde liknas vid ett berg att bestiga och om var deltagarna i sådana fall upplevde att de befann sig i förhållande till berget (kursen) och hur strapatsen (studierna) varit. Med hjälp av svartvita fotografier fick deltagarna prata om vad de ville berätta om kursen för sitt samfund. Ur den s.k. multireligiösa resväskan som Sensus studieförbund tillhandahåller, fick deltagarna välja ett religiöst föremål och berätta personligt om detta.

Under dessa dagar fick varje deltagare också besvara ett antal frågor anonymt. Trots ett intensivt schema fördes ett engagerat samtal där många röster bidrog.

Några röster under dagen:

Den här kursen kommer för sent, vi kämpar. Vi måste få pengar.

Vi behöver hjälp med bygglov.

Vi behöver jobb, kvinnor med själ har svårt att få jobb.

Vi behöver simhallar som har öppettider för kvinnor, i Tensta står kvinnor i tre timmar och väntar på att bli insläppta.

Vi behöver bönerum på arbetsplatser och i offentliga lokaler.

Ledaren gör saker – det krävs en medvetenhet, nu tror jag att jag vet mer om vad jag är och gör.

Vi har tagit kontakt med Fryshuset för att ge våra ungdomar utbildning.

Riksdagen är en offentlig plats, vi kan besöka den. Jag har börjat fundera kring hur jag använder min makt.

MR-rättigheter och barnkonventionen, det som står på papper gäller inte i praktiken.

Vi behöver jurister, samfunden ger inte information vidare. Vad är SST:s roll? Riksdagen stiftar lagar, information skall gå till samfund och sedan till vigselförrättare.

Jag har aldrig fått en bättre information om hur en kommun fungerar, det är lättare att påverka än vad jag trott.

Jag har tagit kontakt med politikern vi mötte.

De sista dagarna ställdes alltså många frågor skriftligt och i övningar fördes många samtal kring hur deltagarna upplevt kursen. Deltagarna verkar ha haft en relativt tydlig bild av kursens innehåll och refererar till samtal med kurssamordnare Pär Götefelt i samband med ansökning. Några uttrycker att de önskat ett mer detaljerat schema innan kursstart. Flera uttrycker det som att de ville bli bättre på att "tjäna" i det sammanhang de är verksamma i. "... jag skulle hjälpa munken och församlingen bli en del av samhället". "... så att jag kan tjäna mitt samhälle på ett mer medvetet och professionellt sätt". Under samtal sista dagarna framkom en del röster om att man hellre velat att kurstillfällena ägt rum under helgen, att det varit svårt att vara borta hela dagar. Andra sa då genast emot, det verkar som alltid vara svårt att få till en tid som passar alla. Deltagare uttrycker glädje över att kursen ägt rum på flera platser och att de därigenom vidgat sina vyer. En deltagare i Malmö-Helsingborg skriver att det varit berikande att få vara i flera städer.

Deltagare är i huvudsak mycket nöjda med den pedagogik som kursen använt sig av. Några uttrycker frustration över att det hela tiden varit öppet för frågor och inlägg under föreläsningar och önskar sig mer tydliga former med en frågestund på slutet av föreläsningar. Någon enstaka känner sig frustrerad över tilltalet och de många repetitionerna "... ibland har det känts som söndagsskolan". I nästa stund reflekterar densamma över att det kan bero på de olika språknivåer som funnits i gruppen; "... det kan varit bra för några av dem som har svårt med svenskan".

Flera deltagare har medvetet iakttagit den pedagogik och den metodik som pågått i rummet. "... att studera Paulinas och Urbans rörelser och de positiva signaler de sänder omkring sig var en ren tillfredsställelse". (Paulina och Urban, processledare från Sensus som ansvarat för ledarskapsutvecklingen i Malmö-Helsingborg). "Jag har lärt mig mer om det svenska tankesättet genom att se hur föredragshållare presenterar sitt material och hur han/hon svarar på frågorna. Det var/är talande och givande". Tydligt är också att olika föreläsare har varit olika viktiga för olika deltagare. En deltagare skriver och refererar ständigt till den manliga processledaren när denne skriver om ledarskapsutvecklingen. Detta trots att dessa pass alltid letts av två, en man och en kvinna. Flera deltagare har uttryckt att föreläsningen kring mänskliga rättigheter väckt starka känslor och kommit med förslag på kompletterande litteratur för att nyansera.

Dessa förslag har kurssamordnare lyft fram i undervisning. Många skriver att de önskat fördjupa sig mer i olika ämnen ”... bra intro – nästa steg behövs”.

Skriftliga frågor till deltagarna

Under de sista dagarna fick deltagarna till uppgift att anonymt besvara ett antal frågor. Här följer några utdrag från de svar som lämnats in.

Har du berättat för någon om kompetensutvecklingen, vad har du sagt då?

De flesta säger att de har pratat med människor i det egna samfundet om utbildningen. De har berättat om studiebesök och föredragshållare samt mötet med andra religioner. ”Jag har sagt att det handlar om att bygga ett bra samhälle”. ”... man lär sig mer om samhället”. En man berättar att han gått tillbaka efter varje kurstillfälle och berättat för kollegor vad kursen innehållit och till och med satt upp bilden på gruppen som togs vid studiebesöket i Riksdagshuset på sin arbetsplats. En kvinna berättar: ”Mina barn och min man läser mina arbetsuppgifter innan jag lämnar dem till Pär. På det sättet följer de mig, dessutom så diskuterar vi i familjen om olika frågeställningar som dyker upp inom kursen. Det är kul att träna det med barnen och dela med dem om vad jag har varit med om på kursen.” Deltagare har berättat för styrelsemedlemmar och för församlingar i andra delar av landet och uppmuntrat andra att gå kursen om de får chansen. ”Kursen får oss att komma igång...”

Har du känt dig fri att vara dig själv under kursen? Har du vågat fråga, svara andra, visa vem du är?

De allra flesta svarar mycket bestämt ”ja” på denna fråga. ”Absolut, tack vare ledarnas skicklighet att engagera oss och låta oss delta med våra ibland besvärliga frågor och ständiga kommentarer”. Deltagarna uttrycker en positiv känsla kring mötet med andra deltagare. ”Om det har varit något viktigt jag vill ha sagt har jag sagt det!” Någon skriver att för det mesta gick det att tala fritt men ”... jag har dock en känsla av att vi alla gånger inte varit uppriktiga med våra ståndpunkter i vissa frågeställningar.” Någon skriver också att det varit problematiskt att som kvinna och icke-muslim vara i en grupp med röststarka muslimer men att det blev lättare och lättare att vara sig själv vartefter kursen framskred.

Har kursens teman och innehåll svarat mot dina behov? Ge något exempel.

Här svarar så gott som samtliga (ett undantag) att teman och innehåll motsvarat behoven. Exempelen som deltagarna anger spänner över hela fältet av ämnesområden och berör både svensk religionshistoria, ungdomsarbete, frågor om mänskliga rättigheter, familjerätt och ledarskapsutvecklingens alla delar. Någon skriver att den fått svar och kunskap kring frågor som varit svåra att få information kring trots ett långvarigt sökande innan kursen. ”Kursens teman handlade om sådant som man ser och hör varje

dag". "Jag vet ännu inte hur kurserna kommer att användas exakt men de har säkert bidragit till att forma mig".

Under kursen har du träffat personer från många trossamfund. Har din syn på människor med annan tro påverkats på något sätt?

Deltagarna uttrycker att mötet med personer med annan tro har varit givande. Någon skriver att synen på människor med annan tro påverkats starkt men att det är för svårt att berätta hur. Några skriver att mötet inte förändrat något då det alltid varit lätt att komma överens med människor med annan tro:

Denna bild bekräftade min syn om det goda i alla.

Man har alltid någonting gemensamt att prata om.

Jag kände att vi som kommer från olika samfund möter samma svårigheter, vi har gemensamma problem.

Jag har efter kursen sagt till medlemmar att vi är på samma båt, jag menar folk med olika religion.

I samtal har vi kunnat hjälpa varandra med svårigheter.

Jag har aldrig träffat någon buddist tidigare, det var fantastiskt att få träffa dem.

Jag fick adress och telefonnummer och kan hålla kontakt med andra deltagare.

Kursen hjälpte oss att lära känna varandra mer, vi upptäckte att vi har mer gemensamma saker än skillnader.

Jag har lärt mig respektera andra människors tro.

Jag är ganska van att träffa folk från andra trossamfund men denna kurs har förstärkt min syn på att vi troende måste coexistera trots våra olikheter. Fred kan inte skapas på annat sätt.

Jag fattar mer av andras åsikter nu.

Jag har blivit stärkt i uppfattningen att religiösa ledare som deltar i interreligiösa processer påtagligt sänker garden och öppnar upp för vänskapsrelationer över religionsgränserna.

Jag tror alla lärde sig om andra religioner.

Deltagare skriver också att de i samtal haft svårt att förstå varandra. "... jag hade svårt att förstå min grupp. De hade en helt annan syn på man och kvinna, demokrati och välfärd, rättvisa och respekt". Någon skriver att "... en del deltagare var så fokuserade på

sina egna åsikter”. En annan deltagare skriver ”... man kan inte vara så nära i 5 omgångar utan att påverkas på något sätt. Det händer saker på ett djupare plan – det är stort att kunna mötas, lyssna på varandra, bli vänner, uppskatta varandra. Men, det var inte alltid lätt, det uppstod spänningar, uppror, missförstånd”.

Mellan samlingarna har du fått uppgifter att arbeta med. Har uppgifterna varit angelägna/viktiga eller har de saknat mening för dig?

Flera deltagare uttrycker att uppgifterna varit mycket viktiga och bidragit till lärandet, någon enstaka säger att de inte varit så. ”Uppgifterna efter samlingarna har varit som kryddor på maten. Ju mer man tänker på vad man gått igenom desto klarare blir bilden”. Någon uttrycker att det varit bra att de oftast syftat till personlig reflektion men att det hade varit bra med frågor som på något sätt mäter deltagarnas faktiska kunskap utan att för den skull ”... vara som tenta uppgifter”. Flera av uppgifterna har handlat om att intervjua personer. ”Uppgifterna gjorde att jag vågade prata med personer jag inte kände.” ”Uppgifterna tycker jag är ett måste. De är viktiga för att jag ska kunna fördjupa mig i de ämnen som kursen innehåller.”

Hur har dina kunskaper i svenska påverkat dina möjligheter att ta till dig innehållet och delta?

Flera upptäckte till sin förvåning att kunskaperna i svenska räckte för att delta i kursen ”... tack och lov”! Någon uttrycker att svenskan varit mycket svår men understryker samtidigt att kursen uppskattats. En annan deltagare skriver om hur det varit svårt och frustrerande uttrycka sig och svårt att förstå andra i smågruppsdiskussioner. Flera skriver att de uppskattar språkstödet (den roll undertecknad har haft) som avgörande för att kursinnehållet gått att ta till sig. Det material som delats ut har också fungerat vad gäller språknivå, särskilt som flera texter varit tillgängliga på ”Lätt svenska”.

På vilka sätt tänker du berätta om kompetensutvecklingen för ditt samfund/din organisation?

Flera tänker att deras uppgift framför allt är att uppmuntra andra att gå kursen. Flera deltagare tänker sig föredrag för aktiva i församlingen, olika föredrag för olika grupper. De flesta tänker att de vill delge sina erfarenheter till ”viktiga personer”. Flera planerar att avsätta tid till att berätta om kursen på något styrelsemöte. Någon skriver att om han/hon blir ombedd kommer han/hon att berätta men att han/hon tvivlar på att någon kommer fråga. En deltagare planerar att skriva en artikel i församlingsbladet och om intresse finns hålla ett föredrag om det interreligiösa skeendet i Malmö och berätta om utbildningen som en del av detta. Någon säger att han/hon nu kommer önska fler utbildningar kring ledarskap och familjerätt. ”... jag kommer att berätta vad kursen förändrade i mig själv och att det finns många olika synsätt i samhället...”. Några deltagare planerar att ge sin styrelse och vänner litteraturtips från kurslitteraturen. ”Jag

kommer att berätta hur vi kan gå tillsammans. Inte mot varandra eller från varandra”. ”Jag vill berätta om samhällets förväntningar på vår förening som en viktig aktör i det civila samhället”. ”Jag ska berätta att vi inte ska vara rädda för att möta de som har andra religioner och att vi ska samarbeta för vårt välfärdssamhälle”.

Kursavslutning och riktning vidare

Kursen har på samtliga platser avslutats med två intensiva dagar med övernattnig. Många deltagare har då bytt telefonnummer med varandra och själva tagit initiativ till fortsatt samarbete, ibland över religionsgränserna. Exempelvis hade en muslim tidigare talat med en kommunalpolitiker där han bodde och i samtalet hade de båda varit nyfikna på hur buddisttemplet såg ut. Nu frågade han en buddist på kursen ifall det gick att ordna ett besök varpå mötet planerades in.

I Stockholm kom samfundsminister Stefan Attefall på besök under det sista kurstillfället. Han lyssnade till deltagarnas berättelser och svarade på frågor. Han höll tal där han bland annat sa: ”Att vara överens handlar inte om att tycka lika, det finns två diken att gå i som ledare – att bli en diktator eller en som inte tar sitt ledarskap utan bara följer med. Ni går i bräschen och representerar in i det svenska samhället. Ni är en värdeförmedlande kraft och hjälper människan att bearbeta livets stora frågor. Ni gör sociala insatser och arbetar med integration. Statens stöd till trossamfunden har ökat – det ni gör stöttar staten”.

Till avslutningarna i Göteborg och Malmö-Helsingborg hade Stefan Attefall gjort en filmad hälsning med samma budskap. Kursdeltagarna har fått ett kursintyg som beskriver vad kursen har innehållit.

Bilaga: Deltagarstatistik

**Här infoga lista över deltagarstatistik. Idag är den i liggande format.
Hur göra? Jag skickar denna lista separat i detta mail.**

Bilaga: Medverkande

Här infoga lista över medverkande. Idag är den i liggande format. Hur göra? Jag skickar denna lista separat i detta mail.

Bilaga: Material som använts under kursen

Tryckt material

Allmänna förklaringen till de mänskliga rättigheterna, lättläst. Regeringskansliet
Barnens rättigheter, lättläst version. Regeringskansliet
Demokratin behöver oss. SST och Fonden för Mänskliga rättigheter 2013
Familjerätten, en kulturyttring. Anna Singer, ur Familj – religion – rätt. Lustus förlag 2010
Familjerätt, information om lagregler. Regeringskansliet 2013
Familjerätt, lättläst version.
Myter och fakta om kommuner och landsting. SKL 2013
Om Sveriges riksdag. Riksdagen 2011
SST:s årsböcker 2013 och 2014
Trossamfund i Sverige. SST 2013

PDF-material/föreläsningsunderlag

Mänskliga rättigheter och religionsfrihet	Mona Samadi, Teologiska Högskolan, Stockholm
Familjerätt	Mosa Sayed, Uppsala universitet
Religion i Sverige	Fredrik Brusj, SST
Svensk demokratihistoria	Pär Götefelt, Botkyrka folkhögskola
Den svenska kommunen	Jan Heimdahl, Utveckling och information AB
Religionens plats i Sverige	Magdalena Nordin, Lunds universitet
Intro Göteborgs stad	Thomas Martinsson

Ett brev från Botkyrka folkhögskola till alla som varit med

I över ett år har vi levt med *"Ledarskaps- och kompetensutveckling för trossamfundens ledare"*. När Botkyrka folkhögskola fick frågan om att utreda och senare genomföra detta, inleddes någonting helt nytt för skolan. Här samverkar fem lokala kyrkor, tre Syriskt-Ortodoxa kyrkor och två församlingar inom Eumeniakyrkan, kring ett intensivt folkbildningsarbete i en avgränsad kommun. Under alla år skolan har funnits, har människor med olika religiösa tillhörigheter mött varandra på folkhögskolan.

Genom *"Ledarskaps- och kompetensutveckling för trossamfundens ledare"* kom en möjlighet att vidga både synfält och arbetsområden. Vår kunskap och våra erfarenheter på folkbildningsområdet utgjorde en ingång till kompetensutvecklingen, med den mötte vi trossamfundens kunskap, erfarenhet och behov av höjd ledarkompetens.

Det här har varit en resa vilken präglats av starka möten, nyfikenhet och ett gemensamt undersökande av terrängen. Det har varit stort att få möta deltagare och alla berättelser. Vi vill tacka för den generositet som ni visat. Alla deltagare har delat med sig av kunskap, erfarenhet och en längtan att ta in andras berättelser. Det här är folkbildning, att genom kunskaps- och erfarenhetsutbyte påverkas och påverka samhället. Att själv få berätta sin historia och lyssna på andra, framför allt få möjlighet lyssna på dem som en inte brukar lyssna på annars.

Vi vill tacka studieförbundet Sensus, alla föreläsare och andra för medverkan som präglats av lyhördhet och engagemang i mötet. Alla som kommit i kontakt med *"Ledarskaps- och kompetensutveckling för trossamfundens ledare"* har påverkats och bär med sig erfarenheten i fortsättningen.

Just nu är det ingen som vet vad kompetensutvecklingen kommer att leda till. Många har önskat att fler skulle få möjlighet att gå kursen och att det ska finnas en fortsättningskurs. Idag vet vi inte om det är möjligt men kompetensutvecklingen har visat att behoven finns och att det är möjligt att genomföra en sådan med deltagare från många olika trossamfund.

Förhoppningen är att allt ska leda till en punkt där religionen bidrar till att bygga ett gott samhälle för alla. Det gäller det lokala sammanhanget, vårt land och hela världen. Det yttersta syftet har varit att stärka och utveckla demokratin. Det kan bara ske genom möten, människor som ser varandra och som får kraft att komma vidare, förändra och ta ansvar. Nu önskar vi att det som startat i denna ledarskaps- och kompetensutveckling ska få fortsätta att växa sig starkt.

Jenny Kåstad

Pär Götefelt